

Łukasz ZIMA

PROCES POLITYZACJI I RADYKALIZACJI ISLAMU NA PÓŁWYSPIE KRYMSKIM

Wstęp

Na obszarze Półwyspu Krymskiego ścierają się wpływy dwóch cywilizacji. Rozpad Związku Radzieckiego, uzyskanie przez Ukrainę niepodległości w 1991 roku oraz powrót od końca lat osiemdziesiątych XX wieku rdzennych mieszkańców Krymu, czyli Tatarów krymskich wpłynęło bezpośrednio na wzmocnienie napięcia politycznego na półwyspie. Na przełomie XX i XXI wieku możemy zaobserwować ujawnianie się konfliktów pomiędzy cywilizacją zachodnią, a cywilizacją islamską. Ujawnienie różnic kulturowych, językowych, religijnych, kulturowych i narodowościowych było spowodowane nie tylko niesprzyjającą sytuacją materialną Tatarów krymskich, która była spowodowana pauperyzacją, czyli zubożeniem, podczas repatriacji oraz barierami prawnymi generowanymi przez państwa z których powracali, ale również próbami ponownego zaznaczenia obecności na półwyspie islamu, ponieważ po wysiedleniu Tatarów krymskich z półwyspu ślady obecności islamu zostały zatarte. Ludność rosyjskojęzyczna (prawosławna), zamieszkująca Półwysep Krymski, sprzeciwiała się odrodzeniu islamu na półwyspie, czego przejawem były prześladowania i dyskryminacja repatriantów przez miejscową ludność oraz administrację. Artykuł jest próbą wyjaśnienia przyczyn, uwarunkowań oraz skutków napięć na Półwyspie Krymskim, które dały początek polityzacji i radykalizacji islamu, oraz wskazania, w jaki sposób radykalizacja ruchów islamskich na półwyspie może wpłynąć na sytuację polityczną na Półwyspie Krymskim oraz jakie zagrożenia może generować dla społeczności międzynarodowej.

1. Islam na Półwyspie Krymskim (tło historyczne)

Początki islamu na Półwyspie Krymskim datuje się na drugą połowę XIII wieku, kiedy to ta religia dotarła do półwyspu z Egiptu. Tatarzy krymscy od tego czasu rozpoczęli zajmowanie półwyspu. Nie należy jednak zapominać, iż z punktu widzenia etnicznego Tatarzy jako naród to efekt integracji i asymilacji mieszkańców różnego pochodzenia, a mianowicie: Taurów, Cymeryjczyków, Sarmatów, Scytów, Peczenków, Kumanów, Gotów, Genuńczyków i Greków¹.

Powstanie Chanatu Krymskiego, zamieszkiwanego przez Tatarów, wiąże się z rozpadem Złotej Ordy i pomimo braku przejrzystych informacji na dany temat za jego początek uważa się rok 1449, czyli datę osadzenia na tronie krymskim Hadži

¹ S. Chazbijewicz, *Awdet czyli powrót. Walka polityczna Tatarów krymskich o zachowanie tożsamości narodowej i niepodległości państwa po II wojnie światowej*, Olsztyn 2001, s. 23-29.

Gereja². Instytucje państwowe oraz prawo Chanatu Krymskiego łączyły tradycje mongolskie oraz islamsko-osmańskie. Najwyższa władza w państwie znajdowała się w rękach chana, któremu podporządkowani byli urzędnicy, a mianowicie: *kałga* (pierwszy następca), *nureddin* (drugi następca), *karaczy begowie* (naczelnicy wielkich rodów), *seraskierzy* (namiestnicy chańskie). Oprócz chana, który był symbolem krymskiej państwowości, bardzo ważną instytucją centralną był również *Kurultaj*, czyli zgromadzenie szlachty krymskiej, w którym chan zajmował znaczącą pozycję, natomiast wpływ na decyzje podejmowane przez chana mieli naczelnicy wielkich rodów³.

Należy pamiętać, iż podstawowym obowiązkiem chana krymskiego, jak i każdego władcy muzułmańskiego, było zapewnienie przestrzegania prawa oraz sprawiedliwych sądów w oparciu o *szariat* (święte prawo). Szariat jest religijnym prawem społeczności muzułmańskiej, które określa obowiązki wobec Allaha i zasady postępowania pomiędzy ludźmi, zwłaszcza pomiędzy muzułmanami, opierając się na trzech fundamentalnych nierównościach: pomiędzy muzułmaninem a wyznawcą innej religii, pomiędzy mężczyzną a kobietą oraz pomiędzy człowiekiem wolnym a niewolnikiem (dziś to trzecie rozróżnienie straciło na znaczeniu)⁴.

W Chanacie Krymskim wyznawany był jeden z dwóch głównych nurtów islamu – sunnizm. Należy zaznaczyć, iż z języka arabskiego sunnici – to „ludzie tradycji i wspólnoty”, natomiast podział na sunnitów i szyitów ma podłoże polityczne, a nie doktrynalne⁵. Korzenia owego podziału sięgają sporu o inwestyturę po Mahomecie, kiedy to w warunkach braku następcy, sunnici nie chcieli zaakceptować dążeń szyickich imamów, którzy pochodzili z rodziny Proroka, do zarządzania całą społecznością islamu, ponieważ uważali, iż kalifowie nie muszą pochodzić z plemienia Mahometa, a nie stricte z jego rodziny⁶.

Rozstrzyganie sporów w Chanacie Krymskim, czyli w islamie sannickim odbywało się w oparciu o poglądy grupy uczonych, którzy tworzyli szkołę hanaficką, nazwa której pochodzi od uczonego Abu Hanifa, który opracował pełną doktrynę prawa islamskiego oraz założył szkołę prawa islamskiego⁷. Rozumowanie Abu Hanifa bazowało na rozwiązaniu problemu w oparciu o analogiczne, już wcześniej zaistniałe i należycie zinterpretowane podobne przypadki w sytuacji, gdy owy dylemat nie może zostać rozwiązany za pomocą Koranu lub sunny⁸, czyli zbioru opowieści z życia oraz opinii Mahometa.

² B. Wroniszewska, *Autonomiczna Republika Krymu: pogranicze ukraińsko-rosyjskie*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies” 2014, t. 2, nr 1, s. 101.

³ N. Królikowska, *Praworządny jak Tatarzyn? Stosunki prawne w Chanacie Krymskim na podstawie miejscowych ksiąg sądowych z XVII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, nr 1, s. 122-123.

⁴ M. Sadowski, *Dżichad – święta wojna w islamie*, „Przegląd bezpieczeństwa wewnętrznego” 2013, nr 8, s. 29-30.

⁵ Ł. Jureńczyk, *Fundamentalizm muzułmański afgańskich talibów i ich stosunek do innych religii*, „Polityka i Społeczeństwo” 2007, nr 4, s. 77.

⁶ E. Sakowicz, *Czy islam jest religią terrorystów*, Kraków 2002, s. 18-19.

⁷ M. Samojedny, *Sunnickie szkoły prawa muzułmańskiego*, [w:] M. Sadowski (red.), *Acta Erasmiana*, Tom V: Varia, Wrocław 2013, s. 186-187.

⁸ Koran, który jest świętą księgą objawioną przez Allacha za pośrednictwem Proroka Mahometa, zawierającą prawdy, nakazy religijne oraz przepisy w sprawie porządku społecznego i państwowego,

Należy pamiętać, iż odnalezienie analogicznego przypadku nie czyni z niego źródła prawa muzułmańskiego, aby ów przypadek został uznany za źródło prawa muzułmańskiego; konieczne jest spełnienie szeregu warunków, a mianowicie: powinien istnieć kazus wyjściowy z jego interpretacją w celu użycia danej interpretacji do rozwiązywania kolejnych kazusów; powinien istnieć kazus nierozstrzygnięty, w stosunku do którego zostanie zastosowana zasada analogii; kazus wyjściowy i kazus nierozstrzygnięty muszą posiadać identyczną podstawę prawną⁹.

Warto zwrócić również uwagę na fakt, iż normy które wywodziły się z szariatu nie rozwiązywały wielu sporów, a w szczególności z dziedziny prawa karnego i podatkowego, co pomimo braków spisanych kodeksów prawa stanowionego Chanatu Krymskiego, nie wyklucza faktu, iż normy szariatu były uzupełniane prawem zwyczajowym oraz prawem stanowionym przez władców.

Chanat Krymski, który od 1475 roku znajdował się pod zwierzchnictwem Imperium Osmańskiego, nie stracił prawa do prowadzenia własnej suwerennej polityki przez społeczność tatarską. Należy podkreślić, iż w XVII wieku, zanim pojawiły się działania rosyjskie wobec Krymu, Chanat Krymski prowadził szereg wojen z Rzeczpospolitą Polsko-Litewską, stał się też istotnym czynnikiem, działającym na rzecz kozaków, w trakcie rebelii zapoczątkowanej przez Bohdana Bhmiełnickiego w 1648 roku.

Położenie geostrategiczne Chanatu Krymskiego sprawiło, iż także władcy Rosji byli zainteresowani opanowaniem i podporządkowaniem owego terytorium, w celu uzyskania dostępu do północnego wybrzeża Morza Czarnego. Działania zmierzające do włączenia Chanatu Krymskiego do rosyjskiej strefy wpływów zapoczątkował Piotr I, natomiast cel ten został osiągnięty dopiero podczas panowania Katarzyny II, kiedy to w 1774 roku w wyniku porażki Imperium Osmańskiego w wojnie z Rosją został podpisany traktat pokojowy Kuczuk-Kainardzi¹⁰.

Na mocy tego porozumienia Chanat Krymski przeszedł pod protektorat Rosji, co pomimo formalnej suwerenności Chanatu, wywołało szereg represji wymierzonych w Tatarów krymskich. Ludność krymsko-tatarska w owym okresie była prześladowana, likwidowano wolności religijne, tradycje, kulturę oraz prowadzono proces rusyfikacji ludności zamieszkującej Chanat Krymski. Rdzenni mieszkańcy byli deportowani, pozbawiani majątków, natomiast ludność rosyjskojęzyczna była zasiedlana na spustoszone w wyniku deportacji tereny Chanatu Krymskiego¹¹.

W 1783 roku Chanat Krymski został anektowany przez carską Rosję, co jeszcze bardziej nasiliło proces deportacji nie tylko ludności muzułmańskiej, ale również masowych emigracji ludności chrześcijańskiej, która była zasymilowana z społecznością muzułmańską. W latach 1783-1902 Półwysep Krymski opuściło 1 –

oraz sunna, która zawiera hadisy oparte na czynach i słowach Mahometa, [w:] J. Bielawski, *Islam. Religia państwa i prawa*, Warszawa 1993, s. 36.

⁹ S.W. Witkowski, *Wprowadzenie do prawa muzułmańskiego*, Warszawa 2009, s. 49-51.

¹⁰ P. Olszewski, *Rządy Rosji carskiej na Kaukazie do 1914 roku*, „Studia Słowiańszczyńskie” 2009, t. VIII, s. 263.

¹¹ S. Chazbijewicz, *Awdet*, *op. cit.*, s. 26-32.

1,5 mln Tatarów krymskich, natomiast liczba uchodźców wyniosła 1 – 1,2 mln osób¹².

Tatarzy krymscy w okresie I wojny światowej prowadzili aktywną propagandę w Europie na rzecz autonomii lub całkowitej niepodległości Krymu. Pomimo napływu rosyjskojęzycznej ludności na Półwysep Krymski, ludność muzułmańska, czyli Tatarzy krymscy stanowili 90% populacji półwyspu (550 tysięcy osób)¹³. W okresie I wojny światowej po tak zwanej rewolucji lutowej, która doprowadziła do abdykacji rosyjskiego cara Mikołaja II Romanowa¹⁴, zlikwidowano ograniczenia wolności prasy, słowa i zrzeszania się, co miało wielkie znaczenie dla ludności krymsko-tatarskiej.

Tatarski emigracyjny działacz Edige Kirimal wyróżnił trzy fazy w drodze do niepodległości Tatarów krymskich, a mianowicie: fazę autonomii kulturalnej (25 marca 1917 roku – połowa maja 1917 roku), fazę walki o autonomię terytorialną (połowa maja 1917 roku – połowa listopada 1917 roku), fazę narodowej niepodległości (11 listopada 1917 roku – 14 lutego 1918 roku)¹⁵.

Względne polepszenie warunków życiowych Tatarów krymskich nastąpiło po ustanowieniu 18 października 1921 roku Krymskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej na podstawie dekretu Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego i Rady Komisarzy Ludowych. Rozpoczęto prowadzenie tak zwanej polityki „tatoryzacji”, której przejawem była znacząca reprezentacja Tatarów krymskich w rządzie Krymskiej ASRR, otwarcie nowych szkół i placówek kulturalnych oraz względna swoboda religijna. Należy podkreślić, iż Półwysep Krymski zamieszkiwało 306 tys. Rosjan i Ukraińców (49,1% populacji), natomiast drugą co do wielkości narodowością byli Tatarzy krymscy - 150 tysięcy (25% populacji)¹⁶.

Dojście do władzy Józefa Stalina bezpośrednio przyczyniło się do zmiany polityki wobec ludności krymsko-tatarskiej, zamieszkującej Półwysep Krymski. Politykę „tatoryzacji” zamieniono polityką „sowietyzacji”, która w pierwszej fazie doprowadziła do czystek wśród najwyższych władz autonomicznej republiki, w drugiej fazie dokonano represji wobec duchowieństwa i inteligencji krymsko-tatarskiej oraz dokonano rusyfikacji języka i literatury Tatarów krymskich, faza trzecia, to tak zwany okres „jeżowszczyzny”, czyli terroru, który miał na celu całkowitą eksterminację Tatarów krymskich¹⁷.

Szacowana liczba Tatarów krymskich, którzy zginęli w latach 1921-1941 to 160-170 tys. osób. Politykę „sowietyzacji” wymierzoną w Tatarów krymskich można nazwać polityką ludobójstwa, ponieważ w jej wyniku zginęła ponad połowa

¹² E. Kirimal, *Eksterminacja Tatarów Krymskich*, „Rocznik Tatarów Polskich”, t. III, Gdańsk-Toruń 1995, s. 26.

¹³ Dż. Sejdamet, *Krym. Przeszłość teraźniejszość i dążenia niepodległościowe Tatarów krymskich*, Warszawa 1930, s. 61.

¹⁴ A. Achmatowa, *Rewolucja wolności*, Warszawa 1990, s. 84.

¹⁵ S. Chazbijewicz, *Awdet*, *op. cit.*, s. 47-48.

¹⁶ A. Fisher, *The Crimean Tatars*, Stanford 1978, s. 138.

¹⁷ A. Fisher, *op. cit.*, s. 141-143.

ludności krymsko-tatarskiej, natomiast reszta reprezentantów danej narodowości była dyskryminowana¹⁸.

W 1941 roku rozpoczęła się okupacja niemiecka. Tatarzy krymscy, którzy w czasie bolszewickiej administracji na Krymie doświadczyli ludobójstwa, deportacji, pozbawienia praw do własnego języka, kultury, tradycji i religii, traktowali wkroczenie armii niemieckiej na terytorium Półwyspu Krymskiego, jako możliwość przeciwstawienia się bolszewikom i odzyskania podstawowych praw i wolności lub nawet szansę na przewrócenie państwowej niezawisłości. Dowódcy armii niemieckiej w celu uzyskania zaufania Tatarów krymskich przyznawali im przywileje religijne i kulturowe. Tatarzy krymscy w zamian za przyznane prawa i w nadziei na przewrócenie państwowej niezawisłości zasilali oddziały niemieckie. Historycy szacują, iż do stycznia 1942 roku armię niemiecką zasililo 15-20 tys. Tatarów krymskich¹⁹.

Mimo przejawów tej kolaboracji ze strony tatarskiej, władze niemieckie nie zakładały umożliwienia Tatarom krymskim uzyskania autonomii politycznej, co potwierdza następująca opinia politologa Selima Chazbijewicza: „Dowództwo niemieckie wprowadziło pewne formy autonomii tatarskiej, przede wszystkim pod względem religijnym i kulturalnym. Nie było mowy o jakiegokolwiek autonomii politycznej. Władze okupacyjne zezwoliły na otwarcie meczetów i zorganizowanie komitetów muzułmańskich jako pewnej formy samorządu, rozumianego jako samorząd kulturalny i religijny”²⁰.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej na Krym i zajęciu Półwyspu Krymskiego rozpoczął się proces masowych deportacji Tatarów krymskich, których władze Rosji oskarżyli o kolaborację z Niemcami. Deportacji dokonywano na podstawie dekretu „O pilnych środkach w celu oczyszczenia terytorium Krymskiej ASRS z elementów antysowieckich” oraz dekretu „O dodatkowej akcji wysiedlenia Tatarów krymskich”²¹.

Deportacje charakteryzowały się niezwykle brutalnością i bezwzględnością. Świadkowie owych wydarzeń opisywali je w następujący sposób: „Po wkroczeniu na Krym armii radzieckiej cała ludność tatarska na mocy specjalnego rozkazu dowództwa została na dwa tygodnie pozostawiona do wyłącznej dyspozycji oddziałów NKWD. Wściekli żołnierze gwałcili kobiety, dziewczęta i dzieci. Bezbronni ludzie byli grabieni, rozstrzeliwani, wieszani. Przez dwa tygodnie ponad Krymem rozlegały się przeraźliwe krzyki gwałconych, torturowanych, mordowanych ludzi”²².

Deportacji dokonywano bez uprzedzenia, nie zezwalano na zabranie własnego majątku, warunki, w których Tatarzy krymscy byli deportowani głównie do Uzbekistanu, Kirgistanu i Maryjskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, były bardzo trudne. Nie sposób w pełni przedstawić warunków jakie

¹⁸ E. Kirimal, *Eksterminacja*, op. cit., s. 143-145.

¹⁹ L. Suchomłynow, *Dokąd zmierzają Tatarzy krymscy: tragizm przeszłości i dylematy teraźniejszości*, „Rocznik Wschodni” 2006/2007, nr 12, s. 124 – 130.

²⁰ S. Chazbijewicz, *Awdet*, op. cit., s. 81.

²¹ J. Kozakiewicz, *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Warszawa 1999, s. 126.

²² E. Kirimal, *Eksterminacja*, op. cit., s. 148.

panowały podczas deportacji. Z relacji deportowanych wynika, iż „zmarłych wynosili z wagonów i zostawiali na stacjach, nie pozwalając ich pochować. Ludzie pili wodę ze stawów, [...]. Ludzie zaczęli chorować na dyzenterię (chorobę zakaźną jelit), dur brzuszny, malarię, świerzb, mieli wszy”²³.

Deportowani Tatarzy krymscy, którzy nie zginęli podczas kilkudniowej przeprawy w nieludzkich warunkach, byli zmuszani do trudnej pracy w kołchozach i kopalniach, co często prowadziło do wyczerpania sił i śmierci. Szacuje się, iż liczba deportowanych stanowiła około 190 tysięcy Tatarów krymskich, wskazuje się również, iż 46% deportowanych zmarło w ciągu kilku lat po deportacji w wyniku ciężkich prac przymusowych²⁴.

Należy również pamiętać, iż po dokonaniu deportacji tak zwanego „elementu antyradzieckiego” rozpoczęto proces oczyszczenia Półwyspu Krymskiego z elementów związanych z tradycją, kulturą i religią Tatarów krymskich. Na mocy dekretu dokonano zmiany krymsko-tatarskich nazw regionów i miast na nazwy rosyjskojęzyczne. Deportacja, zakaz powrotu i niszczenie pamiątek historycznych, religijnych oraz zasiedlanie Półwyspu Krymskiego rosyjskojęzyczną ludnością, która zamieszkiwała obwody moskiewski, jarosławski, penzeński, kurski oraz rostowski, miało na celu zatarte pamięci historycznej związanej z narodem krymsko-tatarskim na półwyspie. Kultura materialna Tatarów krymskich została całkowicie zniszczona, a świadectwa pobytu Tatarów na Półwyspie Krymskich całkowicie zatarto.

Do 1953 roku czyli do śmierci Józefa Stalina nie było żadnej nadziei na prowadzenie działań dotyczących zachowania narodowości i powrotu Tatarów na Półwysep Krymski. Chruszczowska odwilż dała Tatarom krymskim nadzieję na rehabilitację polityczną i powrót na Półwysep Krymski. Lata pięćdziesiąte XX wieku charakteryzowały się tworzeniem ruchu narodowego przez ogół społeczeństwa krymsko-tatarskiego opartego na solidaryzmie społecznym. Wówczas również kierowano liczne prośby do władz sowieckich o umożliwienie Tatarom powrotu na Półwysep Krymski, a także dokonywano prób upublicznienia problemu Tatarów Krymskich. Petycje oraz próby odszukania przepisów w prawodawstwie radzieckim, umożliwiających repatriację Tatarów Krymskich nie przyniosły oczekiwanych efektów.

Nie sposób w niniejszych rozważaniach pominąć gestu Nikity Chruszczowa w trzecieście rocznicę ugody perejaślowskiej, kiedy to w 1954 roku, motywując „polepszeniem” stosunków ukraińsko-rosyjskich, przekazał on Półwysep Krymski Ukrainiejskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Owa decyzja wówczas nie miała dużego znaczenia, ponieważ Ukrainiejska Socjalistyczna Republika Radziecka była częścią państwa związkowego, co oznaczało, iż Półwysep Krymski, pomimo gestu Nikity Chruszczowa, de facto należał do Związku Radzieckiego. Problem pojawił się w 1991 roku, kiedy to Ukraina proklamowała niepodległość, a Krym

²³ K. Jałocha, *Zmarłych zostawiano po drodze nikt ich nie chował. Deportacje 1944 roku w relacjach świadków*, „Powrót”, 18 maja 2014 roku, s. 3.

²⁴ E. Wójcik, *Tatarzy krymscy (zarys problematyki)*, „Historic@” 2012, nr 12, s. 31.

został integralną częścią Ukrainy. Wówczas władze Federacji Rosyjskiej powoływały się na nielegalność decyzji Nikity Chruszczowa z 1954 roku.

Wracając do rozważań na temat odrodzenia narodowego Tatarów krymskich, należy wspomnieć o Uchwale Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z 5 września 1967 roku pod tytułem „O obywatelach narodowości tatarskiej, byłych mieszkańcach Krymu”, która, pomijając liczne niejasności i niedociągnięcia, w swoich podstawowych założeniach zawierała przepisy dotyczące rehabilitacji oraz możliwości opuszczenia dotychczasowego miejsca zamieszkania, co dało cię nadziei na powrót Tatarów na Półwysep Krymski.

Należy pamiętać, iż od roku 1967 nie możemy odnotować masowych powrotów Tatarów na Półwysep Krymski, ale jest to bez wątpienia bardzo ważna data, ponieważ, jak twierdzi Selim Chazbijewicz, „[...] stanowi bowiem cezurę powolnego, acz systematycznego powrotu, który pod koniec lat 60. był jeszcze niewielkim strumieniem, by przybrać na sile w latach 70., zintensyfikować się w latach 80. i zamienić się w rwącą rzekę w latach 90. Od samego początku odbywało się to dużym kosztem społecznym i indywidualnym, przy nieustannym oporze władz partii i państwa, lokalnego aparatu KGB oraz miejscowej ludności zarówno w Uzbekistanie, jak i na Krymie”²⁵.

Lata siedemdziesiąte-osiemdziesiąte XX wieku charakteryzowały się wzmożonym procesem narodotwórczym Tatarów krymskich oraz walką o zapewnienie sobie bytu na Półwyspie Krymskim. Nie sposób pominąć dość znaczącego zagadnienia, dotyczącego procesu narodotwórczego, a mianowicie faktu, iż budowa poczucia narodowej tożsamości Tatarów krymskich była wówczas budowana w oparciu o przynależność i język, natomiast religia, czyli islam, znalazła się na drugim planie. Nie oznacza to, iż religia nie była ważna dla Tatarów krymskich. Podczas, gdy Tatarzy krymscy byli dyskryminowani i deportowani opinia społeczna i rządy wielu państw muzułmańskich były obojętne na owe cierpienia, względy strategiczne i gospodarcze wzięły górę, co bezpośrednio wpłynęło na panislamskie uczucia wśród Tatarów Krymskich. Tatarzy krymscy „[...] idealizowali obraz świata islamu, zachowując go w pamięci kulturowej takim, jakim był w ostatnich latach osmańskiego imperium: liberalny, łagodny o tendencjach panturkistycznych, a jednocześnie silnie ideowy i solidarny”²⁶.

Pomimo radzieckiej ideologii opartej na dezawuowaniu religii i stosowaniu represji wobec jej wyznawców oraz tworzenie świadomości człowieka radzieckiego w oparciu o dogmat, iż religia i komunizm się wykluczają, Tatarzy krymscy potrafili zachować swoją odrębność kulturową i religijną. Owe rozważania precyzyjnie przedstawia następująca opinia polskiego historyka Jerzego Holzera: „Systemy dyktatury komunistycznej [...] albo dążyły do zadekretowanego odrzucenia religii, albo przynajmniej podporządkowania jej sobie. Wiązały się z tym prześladowania duchownych i świeckich, którzy odrzucali [...] roszczenia władzy”²⁷.

²⁵ S. Chazbijewicz, *Awdet*, op. cit., s. 149.

²⁶ *Ibidem*, s. 156.

²⁷ J. Holzer, *Europa wojen 1914-1945*, Warszawa 2008, s. 299.

2. Proces odrodzenia i polityzacji ruchu Tatarów krymskich

Proces odrodzenia krymsko-tatarskiego ruchu narodowego oraz islamu na Półwyspie Krymskim wzmógł się po rozpadzie Związku Radzieckiego, kiedy rozpoczął się proces kształtowania się nowej geopolitycznej przestrzeni. W świetle spisu powszechnego z 1989 roku Tatarzy krymscy byli dopiero czwartą co do liczebności grupą etniczną „narodowości ZSRR”, zamieszkującą Półwysep Krymski. Ich liczba wynosiła 44 201 osób, co stanowiło około 2% ludności zamieszkującej półwysep²⁸. Taki skład narodowościowy Półwyspu Krymskiego został ukształtowany w trakcie prowadzenia polityki ZSRR, skierowanej na walkę z odmiennością religijną i kulturową w celu stworzenia nowego modelu człowieka radzieckiego *homo sovieticus*.

Lata 1989 – 1996 to okres wzmożonej repatriacji Tatarów Krymskich, dla którego charakterystyczna była walka o prawo do powrotu i osiedlenia na półwyspie oraz zapewnienia sobie podstawowych warunków egzystencji. Było to bardzo trudne, ponieważ majątki i miejsca zamieszkiwane przez Tatarów krymskich przed wysiedleniem były zajęte przez zasiedloną rosyjskojęzyczną ludność.

Sytuacje Tatarów krymskich oraz repatriacje można określić w oparciu o następującą opinię Selima Chazbijewicza: „Tatarzy, oprócz pozwolenia powrotu na Krym, nie dostali nic, żadnej rekompensaty. Ich domy, gospodarstwa zostały zajęte przez Rosjan, oni nie mogli ich ze swojej dawnej własności wyrzucić, nie mieli mocy prawnej. Mieszkania w Uzbekistanie i Kirgistanie sprzedawali, ale w wyniku czegoś na kształt zmowy cenowej miejscowej ludności nie byli w stanie uzyskać godziwej zapłaty i zapewnić sobie normalnego życia na Krymie, nie było ich stać na zakup porządnego mieszkania. Władze ukraińskie utrudniały im kupno ziemi, dochodziło do spekulacji, jest to turystycznie atrakcyjne terytorium, więc ta ziemia kosztowała tyle, że Tatarzy nie byli w stanie zapłacić”²⁹.

Repatriacja przebiegała stopniowo, według oficjalnych danych na przełomie 1995 i 1996 roku na Półwyspie Krymskim oficjalnie zameldowanych było 240 tys. Tatarów krymskich.³⁰ Natomiast dokonując analizy wyników powszechnego spisu ludności Ukrainy z 2001 roku warto podkreślić, iż liczba Tatarów na Półwyspie Krymskim wynosiła 243,4 tys. osób, co stanowi 12,1% populacji półwyspu. W porównaniu z spisem powszechnym z 1989 roku, kiedy procent zamieszkujących półwysep Tatarów Krymskich wynosił 1,9, zanotowano wzrost o 10,2 punktu procentowego³¹.

Po proklamowaniu niepodległości Ukrainy w 1991 roku rozpoczęła się rywalizacja rosyjsko-ukraińska o Półwysep Krymski, natomiast Tatarzy Krymscy

²⁸ S. Czerwonnaja, *Problem krymsko tatarski i współczesna sytuacja etnopolityczna na Krymie*, „Rocznik Tatarów Polskich”, t. II, Gdańsk 1994, s. 121.

²⁹ M. Suszek, *Wypędzeni jak bydło. Rozmowa z prof. Selimem Chazbijewiczem*, „Powrót”, 18 maja 2014 roku, s. 3-4.

³⁰ S. Chazbijewicz, *Awdet*, op. cit., s. 194.

³¹ *Pro kilkist' ta sklad naselennâ Avtonomnoï Respubliki Krym za pidsumkamy Vseukraïns'kogo perepisu naselennâ 2001 roku*, <http://www.2001.ukrcensus.gov.ua>, [dostęp: 18.03.2015].

przewodili walkę o przetrwanie krymsko-tatarskiego ruchu narodowego, ponieważ oderwanie Półwyspu krymskiego od Ukrainy mogło oznaczać dla Tatarów Krymskich ponowne włączenie w skład Federacji Rosyjskiej. Funkcjonariusze Partii i KGB, entuzjaści polityki sowieckiej od Stalina do Breżniewa negatywnie traktowali obecność Tatarów krymskich. Ze względu na sytuację, w której znaleźli się Tatarzy krymscy, wynikała potrzeba organizacji życia społecznego i politycznego, czyli ukształtowania formy samorządu tatarskiego. W nawiązaniu do starej turecko-mongolskiej tradycji podjęto decyzje zwołania II Kurułtaju (I Kurułtaj Tatarów krymskich był zwołany jeszcze 24 listopada 1917 roku).

Dżafar Sejdamet (minister spraw zagranicznych Krymskiej Republiki Ludowej, czyli państwa Tatarów Krymskich, które istniało w latach 1917-1919) w następujący sposób określił organizację życia społeczno-politycznego Tatarów krymskich: „Można porównać Kurułtaj do formy narodowego (niepaństwowego) parlamentu, zaś wyłoniony z niego Medżlis do Rady Narodowej z prerogatywami wykonawczymi, swego rodzaju komitet wykonawczo-ustawodawczy. Słowo „medżlis” oznacza w języku arabskim dosłownie kongres. W większości krajów muzułmańskich, w tym w Turcji osmańskiej, termin „medżlis” oznaczał parlament. W przypadku Tatarów krymskich Medżlis posiada zarówno uprawnienia ustawodawcze, jak i wykonawcze, jest więc konstytuanta, zaś w relacjach z Kurułtajem można go nazwać Radą Narodową, oczywiście żadne z klasycznych europejskich określeń nie będzie tu w pełni adekwatne”³².

Najbardziej zaangażowaną w organizację Kurułtaju i Medżlisu okazała się Organizacja Krymskotatarskiego Ruchu Narodowego (OKND). Za pomocą komitetu do spraw organizacji Kurułtaju, na czele którego stanął Serwer Omerow, zorganizowano wybory, w których mogli brać udział Tatarzy krymscy którzy ukończyli szesnaście lat bez względu na płeć. W rezultacie wyborów wyłoniono 259 delegatów z miejsc osadnictwa Tatarów krymskich, a mianowicie z: Krymu (129 delegatów), Uzbekistanu (88 delegatów), Kazachstanu (5 delegatów), Tadżykistanu (3 delegatów), RFSRR (16 delegatów), Litwy (3 delegatów), Łotwy (1 delegata), Suchumi (1 delegata)³³.

Spośród 259 delegatów Kurułtaju wybrano 33 członków Medżlisu na czele którego stanął Mustafa Dżemilew, a jego zastępcą został Refat Czubarow. Medżlis składał się z sześciu oddziałów, a mianowicie: polityczno-prawnego, inwestycji i socjalno-ekonomicznego zabezpieczenia powrotu Tatarów krymskich, lokalnych organów narodowego samorządu, kultury, języka i religii, służby informacyjno-wydawniczej, zarządzania sprawami Medżlisu³⁴.

Pomimo wielu manipulacyjnych opinii, iż Tatarzy krymscy dążą do stworzenia na Półwyspie krymskim odrębnego państwa, lider ruchu krymsko-tatarskiego

Mustafa Dżemilew wyraził następującą opinię na dany temat: „Nam nie chodzi o zbudowanie na Krymie całkowicie niepodległego państwa. Powinna to być

³² Dż. Sejdamet, *Krym, op. cit.*, s. 75.

³³ M.N. Guboglo, *Krymskotatarskoe national'noe dżiżenie*, t. III, Moskwa 1996, s. 105-106.

³⁴ E. Czubarow, *Kratkaâ hronika deâtel'nosti Medżlisa krymskotatarskogo naroda (iûn' 1991 g. – iûl' 1993 g.)*, Symferopol 1996, s. 3.

autonomia narodowo-terytorialna w ramach państwa ukraińskiego lub suwerenna republika demokratyczna, wchodząca w skład Ukrainy na podstawie specjalnej umowy. W końcu 1991 roku Medżlis przyjął i opublikował projekt konstytucji Republiki Krymskiej, w którym podstawą ustroju państwa jest zasada równości wszystkich obywateli, niezależnie od ich narodowości i wyznania. Organizacje religijne powinny być oddzielone od państwa i państwo nie powinno uprzywilejowywać ani żadnego wyznania, ani ateizmu”³⁵.

Lata dziewięćdziesiąte XX wieku, przyniosły liberalizację polityki wobec Tatarów krymskich i religii przez nich wyznawanej, czyli islamu. Umożliwiło to odrodzenie religijne, które przejawiało się nie tylko wzrostem liczby duchownych i meczetów, ale i również wkroczeniem islamu do sfery życia publicznego, poprzez działalność organizacji oraz partii, które często nie były nawet zarejestrowane, natomiast odwoływały się do religii. Tatarskie siły polityczne w swojej działalności odwołują się do islamu, ponieważ jest on częścią tożsamości narodowej Tatarów Krymskich. Jest to uwarunkowane faktem, iż polityka pełniła znaczącą rolę w procesie kształtowania całej religii muzułmańskiej, czego dowodem jest już wcześniej wspomniany podział religii muzułmańskiej na dwa główne odłamy, czyli większościowy sunnizm oraz mniejszościowy szyizm. Podstawą do tego podziału w początkowym etapie były właśnie kwestie polityczne, czyli spór o przywództwo, a nie kwestie teologiczne.

Medżlis w swojej działalności i podczas posiedzeń również odwołuje się do religii, czego dowodem jest fakt, iż sesje Medżlisu błogosławi duchowieństwo, zaczyna i kończy modlitwa³⁶. Liderzy ruchu krymsko-tatarskiego należący do Medżlisu w swojej działalności politycznej często odwoływali się do doktryny panturkistycznej, która opiera się na jedności etnicznej, językowej, kulturowej i politycznej wszystkich narodów i grup etnicznych pochodzenia tureckiego i wyznających islam. Owa doktryna często była łączona również z doktryną panislamistyczną, która głosi jedność wszystkich muzułmanów oraz dominacji więzów religijnych nad wszystkimi innymi³⁷. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku odbywały delegacje do Turcji na czele z Mustafą Dżemilewem w celu znalezienia oparcia w tureckich ruchach politycznych.

Oprócz Medżlisu do budowania własnego wizerunku politycznego islam wykorzystywały różne partie polityczne, takie jak Organizacja Ruchu Narodowego Tatarów Krymskich (ORNTK), a nawet stojąca w opozycji do wyżej wymienionej partii prorosyjska partia polityczna Narodowy Ruch Tatarów Krymskich (NRTK) nie wyklucza islamu z działalności politycznej, odwołując się przy tym do islamskiego socjalizmu Muammara Kaddafiego. W tym miejscu należy przytoczyć następującą wypowiedź Muammara Kaddafiego o islamskim socjalizmie: „Chciałby – jak pisał niegdyś włoski publicysta Arminio Savioli – zreformować

³⁵ U. Doroszevska, *Czy na Krymie powstanie państwo Tatarów krymskich? Rozmowa z Mustafą Dżemilewem*, „Obóz” 1993, nr 25/26, s. 116-117.

³⁶ M. Marszewski, *Islam na Krymie*, [w:] A. Łabuszewska (red.), *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW” 2003, nr 7, s. 83.

³⁷ S. Chazbijewicz, *Doktryna polityczna islamu*, „Przegląd Tatarski” 2009, nr 3, s. 13.

islam w świetle socjalizmu, a socjalizm w świetle islamu”³⁸. Jeszcze jedną partią odwołującą się do islamu jest radykalna partia IPOK, niekiedy określana, jako islamska partia fundamentalistyczna, natomiast nie posiada ona możliwości faktycznej mobilizacji muzułmanów mieszkających na Półwyspie Krymskim.

Nie sposób w rozważaniach nad połączeniem działalności partii z islamem pominąć partii „Adalet” (Sprawiedliwość), która propaguje islamską moralność łącząc ją z ideałami społeczeństwa sprawiedliwego. Jej działalność jest skupiona na walce z przestępczością i korupcją przy użyciu młodzieżowych bojówek³⁹. Za przykład reakcji na nieakcentowane przez działaczy owej partii zachowanie władz może posłużyć próba legalizacji Krymskiego Kozactwa. Reakcja członków „Adalet” była natychmiastowa: wydano oświadczenie, które zawierało postanowienia, iż w przypadku legalizacji Krymskiego Kozactwa członkowie partii będą zmuszeni do utworzenia na Półwyspie Krymskim oddziałów tatarskich - struktur pozamilitarnych, które będą bronić swoich rodzin przed kozactwem⁴⁰.

Młodzież, należąca do partii „Adalet” jest nastawiona antyrosyjsko oraz dąży do zwalczania skorumpowanej administracji. Statut wspomnianej wyżej partii precyzyjnie określa główny cel polityczny działalności, a mianowicie: „ustanowienie na Krymie narodowego państwa na podstawie realizacji fundamentalnego prawa krymskich Tatarów do samostanowienia”⁴¹. Polityka religijna „Adalet” jest oparta na monoteizmie i przeciwstawianiu się rozprzestrzenianiu innych religii wśród Tatarów krymskich zaś ci, którzy zdecydowali się na zmianę wyznania, byli uważani za zdrajców, którzy zdradzili naród krymsko-tatarski. Takie podejście do kwestii religijnej przez działaczy tej partii wykluczało możliwość wyboru przynależności religijnej dla Tatarów krymskich.

Członek partii „Adalet” Serwer Kerimow w jednym z wywiadów w następujący sposób opisał sytuację panującą na Półwyspie Krymskim w latach dziewięćdziesiątych XX wieku: „My widzimy jak nasza młodzież degraduje [...]. Najświętsze z najświętszego naszego narodu – religia muzułmańska sprzedaje się [...]. Mamy wiadomości, iż w Starym Krymie, na przykład, 17 Tatarów krymskich zostało członkami sekty Świadców Jehowy. Religia, to ostatni element, który może uchronić każdy naród, a niektórzy z nas, chyba, zdecydowali się ją ofiarować”⁴².

Warto podkreślić, iż proces polityzacji islamu jest rozumiany w dwojaki sposób. W świetle pierwszego podejścia proces ten oznacza działanie muzułmanów w kierunku zdobycia władzy w celu wykorzystania władzy do szerzenia islamu w regionie lub nawet na szerszą globalną skalę. Natomiast drugie podejście określa dany proces, jako niezgodność ideologii muzułmańskiej z polityką, którą prowadzi konkretne państwo zamieszkałe przez społeczność muzułmańską, co w

³⁸ M. Bankowicz, *Muammar Kaddafi: arabski lider czarnej Afryki*, [w:] A. Żukowski (red.), *Przywódcy i przywództwo we współczesnej Afryce*, t. VIII, Olsztyn 2008, s. 200.

³⁹ M. Marszewski, *Islam na Krymie*, *op. cit.*, s. 84.

⁴⁰ S. Chazbijewicz, *Awdet*, *op. cit.*, s. 220.

⁴¹ S. M. Czerwononaa, *Krymskotatarskoe national'noe dwiżenie (1994-1996)*, „Issledowanîa po prikladnoj i neotložnoj ètnologii” 1997, nr 101, s. 18.

⁴² „Adalet” - partiâ sprawiedliwosti, „Awdet” 1995, nr 15-16/130-131, s. 4.

konsekwencji prowadzi do tworzenia ośrodków islamskich lub nawet państw islamskich w celu szerzenia sprawiedliwości, jako kluczowej wartości zawartej w Koranie⁴³.

Proces polityzacji islamu na Półwyspie Krymskim jest spowodowany wieloma czynnikami, a przede wszystkim: niekorzystną sytuacją materialną Tatarów krymskich, dużą dysproporcją ekonomiczną, brakiem politycznych reform, korupcją, wysokim poziomem bezrobocia wśród Tatarów krymskich, brakiem uregulowań w sprawie statusu prawnego Medżlisu. niesprawiedliwość społeczna, przywileje dla rosyjskojęzycznych mieszkańców półwyspu oraz znaczące dysproporcje ekonomiczne stoją w sprzeczności z zasadą sprawiedliwości. Podstawowe znaczenie koranicznej zasady sprawiedliwości dotyczy równego traktowania i umiarkowania oraz możliwości zaprowadzenia sprawiedliwości między ludźmi, natomiast brakiem możliwości osiągnięcia sprawiedliwości ogólnej⁴⁴.

Polityzacja islamu na Półwyspie Krymskim jest uwarunkowana również nierównym traktowaniem, ponieważ po powrocie na Półwysep Krymski Tatarzy krymscy byli zmuszeni do osiedlenia się w mało atrakcyjnych nieposiadających odpowiedniej infrastruktury regionach półwyspu, co było spowodowane faktem, iż atrakcyjne geograficznie i strukturalnie regiony były zamieszkiwane przez Rosjan. W świetle prawa muzułmańskiego jest to niezgodne z ideą sprawiedliwości i uczciwości rządzącego. Prawo muzułmańskie, w oparciu o tradycję Mahometa głosi następujące postulaty: „Zadaniem władcy jest sprawiedliwe traktowanie poddanych. [...] Nakazuje władcy, by dbał o równość wszystkich: sprawiedliwość oznacza ustanawianie porządku Bożego wśród biednych i bogatych bez różnicy”⁴⁵.

Wkroczenie islamu do sfery publicznej Półwyspu Krymskiego jest spowodowane marginalizacją muzułmańskich interesów. „Rozprzestrzenianie się islamu politycznego jest związane z specyfiką lokalnej kultury politycznej – brakiem możliwości do swobodnego wyrażania opinii, z odmienną od oficjalnej perspektywą”⁴⁶.

Dowodem polityzacji islamu jest rozprzestrzenianie w meczetach na Półwyspie Krymskim w 1995 roku, w ramach protestu przeciwko działaniom zbrojnym Federacji Rosyjskiej w Czeczeni, broszury „Namaz”, w której podkreślano: „Jeżeli będziemy podporządkowani jakiemuś państwu, to państwo musi być muzułmańskie. Przywódcy danego państwa muszą być muzułmanami. Konstytucją danego państwa ma być Koran. Sędziowie owego państwa mają wydawać wyroki w oparciu o islamski szariat. Jeżeli państwo nie posiada tych cech, to nie jest już wasze państwo. I wy nie musicie być podporządkowani takiemu państwu”⁴⁷.

⁴³ M. Kiruško, *Polityczny islam – marker krizowego suspił'stwa*, [w:] A. Aristowia, A. Kolodnij (red.), *Islam w jego problemach i transformacjach*, Kijów 2010, s. 46.

⁴⁴ J. Danecki, *Sprawiedliwość w islamie*, [w:] P. Jaroszyński, *Sprawiedliwość – idee a rzeczywistość*, Lublin 2009, s. 135-136.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 142.

⁴⁶ O. Bogomolov, *Polityczny islam. Dzięki osobliwosti islams'kogo fundamentalizmu ta jogo perspektivi na terytorii koliašn'ogo Radâns'koho Soûzu*, „Shidnij svit” 2000, nr 1, s. 137.

⁴⁷ S. M. Czerwonaa, *Vozwraŝenie i integraciâ krymskih tatar w Krymu: 1990-e gody*, [w:] V. A. Tiškov (red.), *Vynuždennye migranty: integraciâ i vozvraŝenie*, Moskwa 1997, s. 170.

Na podstawie wyników badań socjologicznych Centrum Razumkova z 2008 roku w sprawie stosunków społeczno-politycznych, międzynarodowych i międzywyznaniowych na Krymie można dokonać analizy percepcji społecznej w stosunku do władzy. Owa analiza wykazała, iż wówczas średnio około 40% respondentów narodowości krymsko-tatarskiej nie popierało działalności instytucji państwowych oraz organów władczych.

Tabela 1. Poparcie dla instytucji i władz Ukrainy wśród Tatarów krymskich (w %)

	Popieram	Raczej popieram	Raczej nie popieram	Nie popieram	Nie mam zdania
Premier (J. Tymoszenko)	18,8	18,6	11,0	39,8	11,8
Prezydent (W. Juszczenko)	9,5	11,6	18,6	48,5	11,7
Przewodniczący Rady Najwyższej (A. Jaceniuk)	2,9	12,9	23,1	41,7	19,5
Gabinet Ministrów	2,7	9,2	23,9	46,3	17,8
Rada Najwyższa	2,4	9,1	23,1	48,9	16,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Suspil'no-politynì, miżnacìonal'nì ta miżkonfesijnì vidnosini v Avtonomnij Respublicì Krim: stan, problemy, ślâhy virišennâ. Roboì materialì do Fahovoï dyskusii na temu "AR Krim s'ogodnì ò zavtra: teritorîâ riziku i zona konfliktu?"*, Kijów 2008, s. 32.

Wyniki owych badań wskazywały na wysoki poziom nieufności wśród Tatarów krymskich w stosunku do ówczesnych centralnych organów władzy państwowej. Największe poparcie dla działalności uzyskała Premier Ukrainy (Julia Tymoszenko), najgorzej zaś wypadały działania Rady Najwyższej. Należy również podkreślić, iż Tatarzy krymscy nie tylko negatywnie odnosili się do działalności centralnych organów władzy państwowej, nieufnością i brakiem akceptacji nacechowany był również stosunek do lokalnych struktur władzy.

Tabela 2. Poparcie władz Autonomicznej Republiki Krymu (ARK) wśród Tatarów krymskich (w %)

	Popieram	Raczej popieram	Raczej nie popieram	Nie popieram	Nie mam zdania
Rada Najwyższa ARK	3,3	11,4	18,1	44,5	22,5
Przewodniczący Rady Najwyższej ARK (A. Grycenko)	1,9	8,3	18,3	43,3	28,2
Reprezentant Prezydenta Ukrainy w ARK (L. Żuńko)	4,3	4,8	16,4	44,9	29,6
Przewodniczący Rady Ministrów ARK (W. Plakida)	2,4	6,5	16,4	42,4	32,3
Rada Ministrów ARK	2,1	9,4	18,8	45,7	24,1
Przedstawicielstwo Prezydenta Ukrainy ARK	3,2	8,3	17,0	46,7	24,8

Zródło: Opracowanie własne na podstawie *Suspil'no-politynì, mižnacjonal'nì ta mižkonfesijnì vidnosini v Avtonomnij Respublicì Krim: stan, problemy, ślâhy virišennâ. Roboì materialì do Fahovoï dyskusii na temu "AR Krim s'ogodnì ì zavtra: teritorîâ riziku i zona konfliktu?"*, Kijów 2008, s. 33-34.

Proces polityzacji islamu na Półwyspie Krymskim, który do 18 marca 2014 roku był integralną częścią Ukrainy, odbywał się w oparciu o umiarkowane metody, a mianowicie polegał na wyrażaniu własnych poglądów w drodze dialogu w oparciu o środki pokojowe. Aneksja Półwyspu Krymskiego przez Federację Rosyjską, która została negatywnie przyjęta przez Tatarów Krymskich, może doprowadzić do radykalizacji ruchów politycznych. Należy również zaznaczyć, iż obecnie, po aneksji Półwyspu Krymskiego przez Federację Rosyjską, trudno jest dokonać szczegółowej analizy percepcji społecznej, ponieważ sytuacja w tym zakresie nie może być określona przez obiektywne badania sondażowe.

Polityzacja islamu na Półwyspie Krymskim może przybrać radykalną formę, ponieważ ignorancja interesów narodowych Tatarów krymskich, prowadzi może do poszukiwania innych, nie zawsze legalnych sposobów oddziaływania na władzę i reprezentowania własnych poglądów politycznych i religijnych. W celu

zahamowania procesu radykalizacji pro-islamskich partii politycznych na Półwyspie Krymskim należy rozwiązać problemy gospodarcze i prawne ludności muzułmańskiej.

Natomiast działania Federacji Rosyjskiej negatywnie wpływają na nastroje wśród Tatarów krymskich. Dowodem na to jest stwierdzenie szefa władz Krymu Siergieja Aksjonowa, iż Medżlis z prawnego punktu widzenia nie istnieje i właśnie dlatego władze Federacji Rosyjskiej nie mogą współpracować z Medżlisem, a także zaznaczył, iż każde działania w kierunku podważenia legalności przyłączenia Półwyspu Krymskiego do Rosji będą ścigane⁴⁸. W tym miejscu należy podkreślić, iż władze Ukrainy uznawały działalność Medżlisu, który funkcjonuje na zasadzie przedstawicielstw narodu, licząc się z realiami politycznymi, panującymi na Półwyspie Krymskim. Natomiast władze Federacji Rosyjskiej wykluczają możliwość dialogu i współpracy z Medżlisem.

3. Radykalizacja islamu na Półwyspie Krymskim

Jak już wcześniej zostało wspomniane, Tatarzy krymscy praktykują islam sunnicki, najbardziej rozpowszechnioną szkołą jest szkoła hanaficka, dla której charakterystyczne jest umiarkowanie, tolerancja i liberalizm. W związku z tym Tatarzy krymscy bezkonfliktowo współistnieją na Półwyspie Krymskim z wyznawcami innych religii. Warto podkreślić, iż pomimo wyrządzonych w przeszłości krzywd przez władze radzieckie oraz uwzględniając trudną sytuację społeczno-materialną, Tatarzy krymscy nie podsycali napięć między etnicznych i religijnych⁴⁹.

Odrodzenie islamu na Półwyspie Krymskim rozpoczęło się po upadku Związku Radzieckiego. Natomiast relacje religijne na półwyspie w dużej mierze są uwarunkowane sytuacją społeczno-ekonomiczną oraz polityczną panującą na Półwyspie Krymskim. Pogorszenie sytuacji politycznej bezpośrednio wpływa na relacje pomiędzy Ukrainą, Cerkwią Prawosławną Kijowskiego Patriarchatu i Ukrainą, Cerkwią Prawosławną Moskiewskiego Patriarchatu oraz pomiędzy Ukrainą, Cerkwią Prawosławną Moskiewskiego Patriarchatu i Duchownym Zarządem Muzułmanów Krymu⁵⁰. Przyczyną powstania i rozwoju napięć między reprezentantami różnych religii jest polityzacja życia religijnego, czyli wykorzystywanie poszczególnych religii do celów politycznych, co negatywnie wpływa na wzajemne postrzeganie się reprezentantów poszczególnych religii.

Należy pamiętać, iż po repatriacji Tatarów krymskich na Półwysep Krymski w ogromnym tempie rozpoczął się proces rejestracji zgromadzeń społeczności muzułmańskich. Na początku roku 2007 na Półwyspie Krymskim zostało zarejestrowane 361 zgromadzeń muzułmańskich. Większość z nich - 324 - pod

⁴⁸ Szef władz Krymu: tatarski Medżlis nie ma podstaw prawnych, <http://www.wyborcza.pl>, [dostęp: 19.03.2015].

⁴⁹ O. Voytyuk, Problemy wzajemnej tolerancji ludności zamieszkującej Autonomiczną Republikę Krymu, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2013, nr 22, s. 126.

⁵⁰ O. Šerba, *Religijnij faktor u politinomu žittî krims'kih tatar v umovah transformacii deržavotvorih procesiv v Ukraïni*, „Ukraïns'ka nacional'na idea: realiï ta perspektivy rozvitku” 2008, nr 20, s. 165-166.

jurysdykcją Duchownego Zarządu Muzułmanów Krymu, 1 - kontrolowane przez Duchowny Zarząd Muzułmanów Ukrainy, pozostałe 36 - zarejestrowane jako zgromadzenia (wspólnoty) autonomiczne⁵¹. Według danych zawartych w badaniach z 2011 roku liczba muzułmańskich zgromadzeń na Półwyspie Krymskim wynosiła 47%, przy czym liczba prawosławnych zgromadzeń wynosiła 29,2%⁵². Owe wyniki badań świadczą o procesie odrodzeniu islamu na Półwyspie Krymskim, który rozpoczął się od lat dziewięćdziesiątych XX wieku, czyli od nasilenia się procesów repatriacyjnych.

Należy pamiętać, iż środowisko muzułmańskie na Półwyspie Krymskim jest także zróżnicowane wewnętrznie, czego dowodem jest istnienie różnych odłamów islamu, a mianowicie:

- ❖ islamu sunnickiego opartego o szkołę hanaficką, i który jest wyznawany przez większość muzułmanów, zamieszkujących Półwysep Krymski; popierają oni działalność Duchownego Zarządu Muzułmanów Krymu oraz Medżlisu, chociaż w ostatnich latach poparcie to stopniowo maleje;
- ❖ islamu opartego o ideologię salaficką⁵³, który bezpośrednio łączy się z wpływem misji religijnych i fundacji państw arabskich (Tatarzy krymscy po powrocie na Półwysep Krymski odbywali pielgrzymki do Mekki i Medyny na koszt króla Arabii Saudyjskiej). Fundacje z Arabii Saudyjskiej finansowały budowę meczetów na Półwyspie Krymskim, co cieszyło się dużym poparciem wśród społeczności krymsko-tatarskiej, ale ze względu na spory i konflikty z miejscowymi liderami politycznymi i Medżlisem fundacje zaprzestały prowadzić działalność na Półwyspie Krymskim. Wycofywanie się liderów danych fundacji rozpoczęło się w 2003 roku pod naciskiem Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, co zostało uznane za „znaczące naruszenie wyznaczonego przez ustawę statusu przebywania obcokrajowców na terytorium Ukrainy”⁵⁴;
- ❖ wahhabizm, religijny radykalizm, którego zwolennicy bojkotują tatarską myśl narodową i naukę języka krymsko-tatarskiego, przy czym jednocześnie posługują się językiem rosyjskim. Wahabici na Półwyspie Krymskim głoszą tezę, iż „w islamie nie ma narodów, a tatarskie obyczaje to islam skażony pogaństwem, jeśli odrzuci to, co tatarskie, pozostanie czysty islam”⁵⁵. Szacuje się, iż na Półwyspie Krymskim liczba wahabitów

⁵¹ È. Š. Bekirova, *Islam v Krymu: sovremennoe sostoiânie i perspektivy razvitiâ*, [w:] È. Š. Bekirova, R. A. Halilev, *Problemi su asnoi pedagoginoi osvity. Pedagogika i psihologiâ*, Jałta 2013, s. 286-287.

⁵² È. S. Muratowa, *Instytucjonalizaciâ islama v Krymu: musul'manske obšiny poluostrova*, „Uenye zapiski TNU” 2007, nr 2, s. 15–22.

⁵³ „Nazwa pochodzi od arabskiego określenia *as-salaf as-salih* (szlachetni przodkowie). Salafci postulują odrodzenie islamu przez powrót do jego źródeł. Używana przez nich retoryka wzywa do obalenia niewiernych rządów w krajach muzułmańskich. Ideologię salaficką wyznaje większość ugrupowań islamskich. Także wielu zwykłych muzułmanów podziela salafickie przekonania, nie posuwa się jednak do przemocy, [w:] K. Izak, *Zagrozenie terroryzmem i ekstremizmem w Europie na podstawie wybranych przykładów. Teraźniejszość, prognoza ewolucji i kierunki rozwoju*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2011, nr 5, s. 116.

⁵⁴ S. N. Osipowskij, *Razvitie islama v sovremennom Krymu*, [w:] È. V. Paškov, *Visnik SevNTU. Zbirnik naukovih prac'*, Sewastopol 2013, s. 132.

⁵⁵ M. Marszewski, *op. cit.*, s. 84.

wynosi od 500 do 800 osób; zatem ten ruch religijny nie uzyskał na półwyspie szerszego poparcia⁵⁶.

Wpływ państw arabskich i muzułmańskich bezpośrednio przyczynił się do rozprzestrzenienia się na Półwyspie Krymskich wpływów partii Hizb ut-Tahrir, której pełna nawa brzmi Hizb ut-Tahrir al-Islami, czyli Partia Islamskiego Wyzwolenia. Partia ta powstała w 1953 roku w Palestynie, a z jej dokumentów wynika, iż w rzeczywistości powstała jako filia Braci Muzułmanów na terytorium współczesnej Jordanii⁵⁷. Działalność tej partii jest zakazana w wielu krajach (Uzbekistanie, Kazachstanie, Kirgistanie, Rosji, Turcji, Egipcie, Niemczech)⁵⁸.

Hizb ut-Tahrir odrzuca zasady demokracji, poszanowania praw człowieka oraz prawa do wolności wyznania. Powszechnie działalność partii jest utożsamiana z działalnością wahabitów, ale jest to niewłaściwe ze względu na różnice w obrzędach oraz koncepcjach rozwoju społecznego. Wspomniana partia swój cel działalności określa w następujący sposób: „jej [partii] celem jest powrót [ludzkości] na drogę islamską i przekazanie całemu światu muzułmańskiej *da'wa*⁵⁹. Oznacza to powrót wszystkich muzułmanów należących do *Dar-ul-islam*⁶⁰ i zamieszkujących w emigracyjnych społecznościach muzułmańskich na drogę czystego islamu, tak aby wszystkie obszary ich życia były regulowane postanowieniami szariatu; w centrum widzenia świata pozostają pojęcia *halal*⁶¹ i *haram*⁶², definiowane na mocy prawa muzułmańskiego, jest kalifat. Takim państwem jest państwo, gdzie muzułmanie wyznaczają kalifa i składają mu *baj'ah*⁶³ posłuszeństwa, którą dochowują, pod warunkiem, że kalif, podążając drogą *da'wa* i dżihadu będzie nauczał cały świat, czym jest Islam”⁶⁴.

Należy podkreślić, iż Hizb ut-Tahrir, ze względu na negatywną o sobie opinię w wielu państwach w Azji i Europie, na Półwyspie Krymskim pozostaje w cieniu. Liderem jest tam Abduseliam Seliametow, a jej członkami są agresywnie nastawieni młodzi ludzie, którzy podatni są na manipulacje. Ze względu na fakt, iż działalność Hizb ut-Tahrir nie jest jawna, jeszcze w 2009 roku została przeprowadzona operacja Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w celu „zdemaskowania prób obcokrajowców do stworzenia na terytorium Ukrainy komórki międzynarodowej organizacji terrorystycznej Hizb ut-Tahrir”⁶⁵.

Działalność radykalnych ruchów islamskich na Półwyspie Krymskim obecnie ma marginalne znaczenie, natomiast należy pamiętać, iż islam jest elementem

⁵⁶ S. N. Osipowski, *op. cit.*, s. 134.

⁵⁷ M. Łabenda, *Hizb ut-Tahrir, czyli Partia Wyzwolenia*, [w:] A. Parzymies, *Islam a terroryzm*, Warszawa 2003, s. 167.

⁵⁸ Ali Tatar-zade, *Čotiri islams'ki levi u krims'kij savannì. Oglad aktual'nih dla Krimu tejj w su asnomu musul'manstvi*, <http://risu.org.ua>, [dostęp: 20.03.2015].

⁵⁹ Przesłanie, zaproszenie.

⁶⁰ Obszar zamieszkały przez muzułmanów.

⁶¹ Rzecz dozwolona.

⁶² Rzecz zakazana, zabroniona.

⁶³ Przysięga.

⁶⁴ S. Zapaśnik, *Walczący islam w Azji Centralnej*, Toruń 2014, s. 124.

⁶⁵ L. N. Garas, *Èvolûciâ mežkonfessional'nyh otnošenij v Avtonomnoj Respublike Krym w usloviâh demokratizacii*, [w:] È. V. Paškov, *Visnik SevNTU. Zbirnik naukovih prac*, Sewastopol 2013, s. 143.

identyfikacji kulturowej Tatarów krymskich. Odrodzenie islamu na Krymie po repatriacji narodu krymsko-tatarskiego odbywa się pokojowymi środkami, natomiast należy podkreślić, iż niechęć środowisk muzułmańskich na Półwyspie Krymskim do włączenia półwyspu do Federacji Rosyjskiej może doprowadzić do radykalizacji ruchów islamskich.

Mustafa Dżemilew o radykalizacji islamu na Półwyspie Krymskim wyraził następującą opinię: „Obecnie wpływ radykalnych ruchów jest nieznaczny, więc nie widzę żadnego zagrożenia. Natomiast jeżeli Medżlis straci swój autorytet, ludzie mogą zacząć samodzielnie tworzyć różne radykalne ugrupowania. I wtedy Medżlis nie będzie mieć innego wyboru, będzie musiał stanąć na ich czele. Jednocześnie ja rozumiem, iż zbrojne metody walki nie doprowadzą do niczego dobrego i naprawdę boje się, że Krym może zostać drugą Czeczenią”⁶⁶. Należy zaznaczyć, iż na poziom uświadomienia zagrożenia radykalizacji islamu na Półwyspie Krymskim wpłynęły również „islamskie doświadczenia” Czeczeni.

Podsumowanie

Władze ZSRR przez wiele lat konsekwentnie realizowały politykę skierowaną na dyskryminację i wypędzenie Tatarów krymskich z półwyspu. Głównym celem owej polityki było zatarcie śladów kulturowych, językowych i religijnych Tatarów krymskich. Krzywdy wyrządzone przez władze sowieckie spowodowały nieufność Tatarów krymskich, którzy obawiają się skutków aneksji Półwyspu Krymskiego przez Federację Rosyjską. Zjawisko powyższe nie jest jedynym źródłem, które może spowodować poważne konflikty na Półwyspie Krymskim. Wśród przyczyn przyszłych nieporozumień, które mogą wywołać konflikty, należy wymienić lojalność Tatarów krymskich wobec władz ukraińskich oraz dążenia Medżlisu do uzyskania rekompensaty dla Tatarów krymskich za mienie, które ludność krymsko-tatarska utraciła podczas stalinowskiej deportacji z 1944 roku. Może to wywołać niekorzystną dla Tatarów krymskich reakcję ze strony władz rosyjskich, natomiast zaostrzenie polityki rosyjskiej wobec środowisk muzułmańskich może doprowadzić do radykalizacji ruchów islamskich.

Procesy polityczne i społeczne, zachodzące na Półwyspie Krymskim od rozpadu Związku Radzieckiego, sprzyjają polityzacji ruchów islamskich, ponieważ nierozwiązane problemy społeczno-ekonomiczne oraz ciągle napięcia pomiędzy reprezentantami poszczególnych narodowości na tle ekonomicznym, społecznym, etnicznym i religijnym sprzyjają polityzacji islamu. Należy również podkreślić, iż Medżlis odgrywa znaczącą rolę w kształtowaniu procesów społeczno-politycznych wśród Tatarów krymskich. Natomiast brak chęci uznania Medżlisu przez władze rosyjskie oraz niechęć współpracy może zostać czynnikiem, który zainicjuje proces radykalizacji islamu na Półwyspie Krymskim, a w konsekwencji może wpłynąć nie tylko na destabilizację na półwyspie, ale i w całym regionie Morza Czarnego.

⁶⁶ O. Šerba, *op. cit.*, s. 174.

Bibliografia

- „Adalet” - partiâ spravedliwosti, „Awdet” 1995, nr 15-16/130-131, s. 4.
- Bekirova Ê. Š., *Islam v Krymu: sovremennoe sostoânie i perspektivy razvitiâ*, [w:] Ê. Š. Bekirova, R. A. Halilev, *Problemi suasnoi pedagoginoi osvity. Pedagogika i psihologiâ*, Jałta 2013, s. 285-289.
- Bielawski J., 1993, *Islam. Religia państwa i prawa*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Chazbijewicz S., 2001, *Awdet czyli powrót. Walka polityczna Tatarów krymskich o zachowanie tożsamości narodowej i niepodległości państwa po II wojnie światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Czerwonna S. M., 1997, *Krymskotatarskoe national'noe dwiżenie (1994-1996)*, „Issledowaniâ po prikladnoj i neotložnoj êtnologii”, nr 101, s. 1-27.
- Czerwonna S. M., *Vozwraśenie i integraciâ krymskih tatar w Krymu: 1990-e gody*, [w:] V. A. Tiškov (red.), *Vynuždennye migranty: integraciâ i vozwraśenie*, Moskwa 1997, s. 145-182.
- Czubarow E., 1996, *Kratkaâ hronika deâtel'nosti Medžlisa krymskotatarskogo naroda (iûn' 1991 g. – iûl' 1993 g.)*, Symferopol.
- Danecki J., *Sprawiedliwość w islamie*, [w:] P. Jaroszyński, *Sprawiedliwość – idee a rzeczywistość*, Lublin 2009, s. 135-136.
- Doroszevska U., 1993, *Czy na Krymie powstanie państwo Tatarów krymskich? Rozmowa z Mustafâ Dżemilewem*, „Obóz”, nr 25/26, s. 113-121.
- Fisher A., 1978, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, Stanford.
- Garas L. N., *Êvoluciâ mežkonnessional'nyh otnośenij v Avtonomnoj Respublike Krym w usloviâh demokratizacii*, [w:] Ê. V. Paškov, *Visnik SevNTU. Zbîrnik naukovih prac'*, Sewastopol 2013, s. 141-146.
- Guboglo M. N., 1996, *Krymskotatarskoe national'noe dwiżenie, t. III*, Moskwa.
- Holzer J., 2008, *Europa wojen 1914-1945*, Świat Książki, Warszawa.
- Izak K., 2011, *Zagrożenie terroryzmem i ekstremizmem w Europie na podstawie wybranych przykładów. Teraźniejszość, prognoza ewolucji i kierunki rozwoju*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 5, s. 116-148.
- Jureńczyk Ł., 2007, *Fundamentalizm muzułmański afgańskich talibów i ich stosunek do innych religii*, „Polityka i Społeczeństwo”, nr 4, s. 76-84.
- Kirimal E., 1995, *Eksterminacja Tatarów Krymskich*, „Rocznik Tatarów Polskich”, t. III, Wydawnictwo Adam Marszałek, Gdańsk-Toruń.
- Kirûško M., *Politycznij islam – marker krizowego suspil'stwa*, [w:] A. Arîstowia, A. Kolodnij (red.), *İslam w jogo problemah i transformaciâh*, Kijów 2010, s. 43-51.
- Kozakiewicz J., 1999, *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
- Królikowska N., 2013, *Praworzâdny jak Tatarzyn? Stosunki prawne w Chanacie Krymskim na podstawie miejscowych ksiąg sądowych z XVII wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, nr 1, s. 121-142.
- Olszewski P., 2009, *Rządy Rosji carskiej na Kaukazie do 1914 roku*, „Studia Słowianoznawcze”, t. VIII, s. 261-288.
- Osipowskij S. N., *Razvitie islama v sovremennom Krymu*, [w:] Ê. V. Paškov, *Visnik SevNTU. Zbîrnik naukovih prac'*, Sewastopol 2013, s. 132-135.

- Sadowski M., 2013, *Dżihad – święta wojna w islamie*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 8, s. 29-48.
- Sakowicz E., 2002, *Czy islam jest religią terrorystów*, Wydawnictwo Homo Dei, Kraków.
- Sejdamet Dż., 1930, *Krym. Przeszłość teraźniejszość i dążenia niepodległościowe Tatarów krymskich*, Instytut Wschodni, Warszawa.
- Suchomłynow L., 2006/2007, *Dokąd zmierzają Tatarzy krymscy: tragizm przeszłości i dylematy teraźniejszości*, „Rocznik Wschodni”, nr 12, s. 124 – 130.
- Voytyuk O., 2013, *Problemy wzajemnej tolerancji ludności zamieszkującej Autonomiczną Republikę Krymu*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, nr 22, s. 121-139.
- Witkowski S.W., 2009, *Wprowadzenie do prawa muzułmańskiego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Wójcik E., 2012, *Tatarzy krymscy (zarys problematyki)*, „Historic@”, nr 12, s. 26-37.
- Wroniszewska B., 2014, *Autonomiczna Republika Krymu: pogranicze ukraińsko-rosyjskie*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies”, t. 2, nr 1, s. 100-112.
- Zapaśnik S., 2014, *Walczący islam w Azji Centralnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.

SUMMARY

The eighties and nineties of the twentieth century were a period of intense re-emigration of Crimean Tatars to the Crimean Peninsula. Then began the process of rebirth and shaping the identity of the Crimean-Tatar nation in which religion plays a significant role, namely Islam. The purpose of this article is to attempt to determine the place and role of Majlis in the society and in shaping the political attitudes of Crimean Tatars, as well as determine the causes, course and consequences of the radicalization of Islam on the Crimean Peninsula. The analysis will also be covered by the policy of the Russian Federation against Crimean Tatars after the annexation of the Crimean Peninsula, as a factor directly influencing the radicalization of the Muslim communities.

Key words: Autonomous Republic of Crimea, Russia, conflict, Crimean Tatars, Christianity, Islam.